

AGNIESZKA BEDNAREK-BOHDZIEWICZ <https://orcid.org/0000-0002-8426-2483>

Uniwersytet Gdański

Słowo wstępne

Celem jedenastego numeru czasopisma „Etnografia. Praktyki, Teorie, Doświadczenia” jest zwrócenie uwagi na złożone relacje i zależności między kulturą a techniką w kontekście lokomocji i transportu i ich wpływu na społeczne imaginaria oraz oddziaływania na praktyki kulturowe. Chcemy podkreślić, że ich techniczne i infrastrukturalne aspekty nie są jedynie warstwą funkcjonalną, lecz realnie kształtują wyobrażenia, praktyki i doświadczenia społeczne.

W numerze posługujemy się pojęciami „lokomocja” (rozumianą jako przemieszczanie się usprawnione mechanicznymi, silnikowymi środkami transportu) i „transport” (rozumiany jako system techniczno-infrastrukturalny), by analizować kulturowe, symboliczne, afektywne i cielesne wymiary ruchu wspomaganego technicznie – szczególnie w kontekście badań etnograficznych. Interesują nas zarówno mikropraktyki codziennego przemieszczania się, jak i wielkoskalowe systemy transportowe, a także sposób, w jaki te poziomy spleatają się w różnorodnych praktykach kulturowych. Zgłębiaamy współzależności między wyobraźnią a inżynierią, badając ich wpływ na tożsamość, krajobrazy kulturowe i relacje społeczne.

Przyjmujemy perspektywę, wedle której lokomocja i transport są kategoriami o wyraźnym wymiarze społeczno-kulturowym, symbolicznym i cielesno-sensorycznym: wytwarzają znaczenia, kształtują wyobrażenia, przeobrażają przestrzeń oraz oddziałują na ludzkie ciała. Różnorodne sposoby transportu mają daleko idące konsekwencje społeczne, wpływając zarówno na życie codzienne, jak i na zbiorowe imaginarium (w tym percepcję przestrzeni i poczucie przynależności). Infrastruktura transportowa oraz środki lokomocji stają się nośnikami ideologii i metafor, takich jak utożsamianie kolei z nowoczesnością i porządkiem czy samochodu z wolnością i indywidualizmem. Interesuje nas, w jaki sposób

technologie ruchu generują obrazy i symbole, które następnie modelują praktyki społeczne. Stąd nasze skupienie zarówno na materialności maszyn, jak i na narracjach, które je otaczają.

Zgromadzone w tomie artykuły uzupełniają się tematycznie i metodologicznie. Każdy wnosi odrębne ujęcie, lecz wszystkie – odwołując się do perspektywy *mobility turn* z antropologicznego punktu widzenia – współtworzą obraz lokomocji i transportu jako splotu technologii, wyobrażeń, praktyk i afektów. Zebrane teksty pokazują, że środki lokomocji, infrastruktura transportowa i projekty inżynierskie niosą za sobą określone ideologie: opowieści o postępie i zacofaniu, nowoczesności i tradycji, możliwościach i ograniczeniach, porządku i chaosie, wolności i przymusie, ekologii i degradacji środowiska. Ich materialny wymiar współistnieje z narracjami kulturowymi oraz subtelnymi, często nieuświadomianymi formami wiedzy, które przekładają się na metafory i skojarzenia obecne w codziennych dyskursach, kształtując głębsze warstwy społecznych wyobrażeń. Autorki i autorzy badają te powiązania, wykorzystując różne metody i perspektywy, m.in. etnograficzne studia przypadku, autoetnografię, podejścia z *disability studies*, antropologię zmysłów, analizę dyskursów czy ujęcie diachroniczne.

Numer rozpoczyna się próbą teoretycznego umieszczenia tematu przewodniego – antropologii lokomocji i transportu – w ramach *mobility turn*. Kolejne artykuły można czytać w czterech komplementarnych blokach tematycznych. Pierwszy obejmuje ujęcia globalne i infrastrukturalne, analizę przestrzeni transportowych i ich oddziaływania. Drugi skupia się na krajobrazach kulturowych i miejskich doświadczeniach codziennej mobilności – w jaki sposób infrastruktura i przestrzenie transportowe są praktykowane, przeżywane i interpretowane. Trzeci poświęcony jest metaforyzowaniu ruchu i niezależności mobilnej oraz symbolice pojazdów (w tym skojarzeniom i ideologiom, które za sobą niosą), a także sporom o wartości. Ostatni blok uruchamia perspektywę diachroniczną i porównawczą, dzięki której zestawione tu teksty rekonstruują przemiany praktyk transportowych, powiązanych z nimi narracji i wyobrażeń oraz analizują je jako wskaźnik szerszych przemian społecznych. Poniżej znajdują się krótkie streszczenia poszczególnych artykułów, ułożone zgodnie z przedstawioną strukturą.

Zbiór otwiera artykuł Agnieszki Bednarek-Bohdziewicz *Antropologia lokomocji i transportu – między etno- a technografią*, w którym autorka zwięźle rekapitułuje kluczowe pojęcia i metodologię zwrotu mobilnościowego oraz uzasadnia użycie kategorii „lokomocja” i „transport” w ramach tego paradygmatu. Prezentuje przegląd wybranych pól badawczych oraz rozpisuje przydatne konteksty analityczne (antropologię techniki, technografię, *imagineering*), które umożliwiają wydobycie antropologicznej istoty technologicznego wymiaru ruchu.

Agata Stanisz w tekście *Biota w drodze – mobilność w perspektywie więcej-niż-ludzkiej* wprowadza ujęcie nieantropocentryczne i relacyjne. Autorka pokazuje, że globalne przepływy (skonteneryzowana „turbomobilność”) wpływają na przemieszczanie się organizmów żywych, sama zaś mobilność jest rezultatem złożonych powiązań technologicznych, politycznych i środowiskowych. Antropolożka odsłania nieoczywistą rolę infrastruktury transportowej (kontenerów, portów, dróg czy linii

kolejowych), która działa jako wektory niezamierzonej i potencjalnie inwazyjnej dyspersji gatunków nie-ludzkich, a zarazem stanowi pole realizacji strategii bioasekuracyjnych o logice zbliżonej do polityk migracyjnych. Dzięki krytycznej analizie stosowanych w dyskursie ekologicznym kategorii „obcy” i „rodzimy” badaczka ukazuje kulturowe i historyczne uwarunkowania tych podziałów.

Statek handlowy przedstawiony jako osobliwe, heterotopijne miejsce „pomiędzy” to temat artykułu Zuzanny Śmigielskiej *Rytmy kontenerowca. Zarys statkowej codzienności w ujęciu antropologicznym*. Autorka, odwołując się do autoetnografii (własnego doświadczenia kadetki) oraz do rozmów z innymi marynarzami, wyróżnia i opisuje sześć rytmów organizujących życie na statku: od dyżurów i przekazów służbowych po chwile prywatności w mesie. Antropolożka z inżynierskim wykształceniem odsłania i analizuje, w jaki sposób technologia oraz skrupulatna organizacja czasu kształtują cielesne praktyki żeglugi, a ujęcie zmysłowe łączy z refleksją nad hierarchią przestrzenną i podziałami klasowymi. W rezultacie ukazuje kontenerowiec jako instytucję totalną oraz formę „zamieszkiwania w ruchu”.

Kolejny artykuł *Ewolucja dróg na Kołbielszczyźnie jako element zmiany krajobrazu kulturowego* schodzi z globalnych szlaków i prowadzi do lokalnego krajobrazu oraz wiejskiej infrastruktury drogowej. Justyna Laskowska-Otwinowska przedstawia etnograficzną analizę przeobrażeń sieci komunikacyjnej i ich konsekwencji dla społeczności. Na przykładzie budowy drogi S17 pokazuje, że drogi to nie tylko materialna nawierzchnia (brukowane trakty, drogi zielone, piaszczyste czy leśne), lecz także symboliczny zapis życia wspólnoty. Dokumentuje, że kształtują one regionalną tożsamość, pamięć i relacje z terenem. Przemiany struktury dróg – zanik dawnych szlaków i pojawianie się nowych – wpływają na percepcję przestrzeni i codzienne praktyki, a także są odbierane jako utrata elementów zakorzenienia. Autorka podkreśla ściśle powiązanie infrastruktury transportowej z krajobrazem kulturowym i lokalnymi imaginariami.

Bogna Kietlińska-Radwańska w tekście *Zmysły w ruchu. Socjologia codziennej mobilności miejskiej* podkreśla, że lokomocja jest nierozzerwalnie związana z ciałem. W analizie uwzględnia różne środki transportu: autobus, tramwaj, metro, pociąg, samochód i rower, które w doświadczeniu użytkowników i użytkowniczek stają się mediatorami pamięci oraz afektów. Poszczególne formy przemieszczania się wywołują odmienne skojarzenia i emocje: od poczucia wolności i estetycznej przyjemności po frustrację i doświadczenie wykluczenia. Odwołując się do fenomenologii, antropologii zmysłów i geografii sensualnej, autorka kreśli mapę emocjonalnych doświadczeń podróży, ukazując codzienną mobilność miejską nie jako neutralne przemieszczanie się z miejsca na miejsce, lecz jako proces społeczny, cielesno-zmysłowy i znaczeniowótórczy.

Marcin Krassowski w artykule *Pedałując pod prąd: praktyki i protesty w 15-minutowym mieście* analizuje konflikt między globalną koncepcją 15MC a lokalnymi wyobrażeniami podmiotowości, wolności i nowoczesności. Przygląda się formom oporu wobec zmian – zwłaszcza wobec praktyk związanych z poruszaniem się rowerami cargo – interpretując je jako reakcję na narzucanie wzorców „z zewnątrz”.

Wyróżnia trzy wymiary sprzeciwu: materialny (rowery cargo postrzegane są jako niepraktyczne, niewygodne i niedostosowane do polskich warunków pogodowych), kompetencyjny (brak doświadczenia, wzorców i umiejętności potrzebnych do korzystania z tego środka transportu) oraz znaczeniowy (rower kojarzony bywa z biedą, komunizmem i zniewoleniem, a samochód – z wolnością, podmiotowością, nowoczesnością). Tekst stanowi krytyczną refleksję nad procesami dyfuzji globalnych idei w lokalnym kontekście, pokazując, że protesty – paradoksalnie – nie tylko blokują, lecz także konstytuują miejskie projekty.

„*You Can Compare It to a Car, Because a Car Gives You That Kind of Freedom*”. *Automotive Metaphors and Comparisons in the Narratives of Trainers and Guide Dog Handlers* to artykuł Kamila Pietrowiaka, w którym badacz demonstruje, jak metafory motoryzacyjne (odwołania do samochodu, konkretnej marki, modelu czy doświadczeń z jazdy) funkcjonują w opowieściach trenerów oraz niewidomych i słabowidzących użytkowników psów przewodników. Metafory te odzwierciedlają i współkonstruuja doświadczenie mobilności, niezależności i sprawczości osób z dysfunkcją wzroku. Porównanie „jak samochód” ujawnia, że pies przewodnik bywa postrzegany nie tylko jako pomoc, lecz także jako rodzaj „technologii” rozszerzającej możliwości ciała i jego zdolności motorycznych oraz jako „narzędzie” wspierające autonomię w poruszaniu się. Tekst łączy analizę dyskursu z refleksją nad symboliką motoryzacji – wzmacnia tym samym wymiar metaforyczny związany ze środkami lokomocji obecny w innych artykułach tomu, a zarazem rezonuje z analizami zmysłowymi podejmowanymi w zbiorze.

Diachroniczny kontrapunkt wnosi tekst Agaty Dudek *Od PRL-owych „okazji” po współczesne wyścigi autostopowiczów. Przeobrażenia kulturowe w obrębie polskich praktyk transportowych od końca lat 50.* Autorka, opierając się na wywiadach z dawnymi i współczesnymi autostopowiczkami i autostopowiczami, zestawia doświadczenia z czasów PRL-u z tymi po 2004 roku i pokrótce rekonstruuje oddolną historię polskiego autostopu. Śledzi tę praktykę od nieformalnych „okazji”, kojarzonych z wolnością i ucieczką od ograniczeń trudnej codzienności, po współczesne, często skomercjalizowane i zorganizowane formy mobilności, ukazując przemiany w sposobach podróżowania i przypisywanych im znaczeniach. Autostop staje się lustrem procesów społecznych; odzwierciedla przesunięcia w oczekiwaniach, skojarzeniach, relacjach międzyludzkich i rutynach. Antropolożka podkreśla jego sentymalny i kulturowy wymiar w Polsce oraz transformację w kontekście społeczno-ekonomicznym, dowodząc, że nawet marginalne praktyki transportowe odsłaniają głębsze przemiany kulturowe.

Kolejną diachronicznie zorientowaną refleksją nad transportem jest historyczno-etnograficzny tekst Reidara Solsvika *A Norwegian Viking in the World of Science. Receptions of Thor Heyerdahl and his Theory on the Settlement of Polynesia, 1937–1963.* Analiza wyprawy Kon-Tiki Thora Heyerdahla to studium relacji między wyobraźnią a inżynierią ukazujące, w jaki sposób ten śmiały eksperyment transportowy i poznawczy przekształca naukowe wyobrażenia i teorie dotyczące możliwości migracji ludów. Solsvik bada recepcję tego i innych przedsięwzięć norweskiego etnografa i podróżnika (m.in. ekspedycji Ra), pokazując, że próby technicznego

udowodnienia możliwości przeprawy morskiej poprzez praktyczne testowanie rozwiązań inżynierskich tratwy czy papirusowej łodzi wpływały zarówno na akademickie, jak i publiczne imaginarium.

Tematyczną całość dopełnia artykuł *Kultura kolejowa oraz kultura japońskich entuzjastów kolei. Od głównego nurtu do subkultury*. Jacek Splisgart wykazuje, że kolejowa infrastruktura może funkcjonować także jako przestrzeń ideologicznych i praktycznych „zawłaszczeń”, które nadają jej nowe znaczenia: od symbolu cywilizacyjnego postępu, po przedmiot konsumpcji, estetyki i tożsamości subkulturowej. Autor śledzi proces przekształcania kolei w znak kulturowy – najpierw nośnik modernizacyjnych narracji XX wieku, symbol porządku i prestiżu oraz medium przenoszące ludzi do „innego, lepszego świata”; następnie jako obszar marginalizacji wobec motoryzacji i lotnictwa; wreszcie jako przestrzeń intensywnych praktyk fandomowych oraz turystycznej spektakularyzacji. Studium odsłania subkulturowe rytuały – od kolekcjonerstwa i fotografii po praktyki modelarskie czy cyfrowe archiwa – oraz uwzględnia kwestie genderowe, wskazując na zróżnicowane formy uczestnictwa wśród japońskich miłośników kolei. Łącząc ujęcie diachroniczne z analizą mediów i obserwacją etnograficzną, antropolog szkicuje obraz kolei jako medium kulturowego, które łączy pokolenia i przekształca technologię w przestrzeń znaczeń oraz negocjacji między nostalgią a innowacją.

W dziale *Materiały, praktyki, głosy* publikujemy historię i rozwój kolekcji archeologicznych i etnograficznych z obu Ameryk, które znajdują się w Muzeum Narodowym Danii. Inge Schjellerup w tekście *Archaeological and Ethnographical Collections from the Americas in the National Museum of Denmark: From the Royal Kunstkammer in the 17th Century to the Present Day – An Overview* śledzi rozwój Nationalmuseet – od XVII-wiecznej kunstkamery, roli Ole Worma i jego słynnego Museum Wormianum, po nowoczesne muzeum, ze szczególnym uwzględnieniem ważnych darowizn, takich jak kolekcja księcia Johanna Moritza von Nassau-Siegen.

Tę część numeru zamykają dwa sprawozdania z konferencji, które odbyły się w Instytucie Antropologii Uniwersytetu Gdańskiego. Pierwsze z nich to szczegółowa relacja Małgorzaty Dubasiewicz z ogólnopolskiej konferencji naukowej „*Imagineering. Lokomocja w perspektywie antropologicznej*” oraz towarzyszącej jej wystawy „*Status: w drodze*” autorstwa Zuzanny Śmigielskiej, zaprezentowanej w przestrzeni Muzeum Uniwersytetu Gdańskiego (wydarzenie odbyło się 26 i 27 września 2024 roku). Drugie, przygotowane przez studentki gdańskiej etnologii – Annę Gontarską i Karolinę Maciejewską, to omówienie wystąpień prelegentek i prelegentów międzynarodowej konferencji naukowej „*Common, Disregarded, Marginalized. Exploring New Perspectives in Anthropology of Plants*”, która odbyła się 7 maja 2025 roku.

Jedenasty numer oddajemy w ręce Czytelniczek i Czytelników z nadzieją, że zgromadzone w nim artykuły nie tylko wzbogacą dotychczasowe rozumienie lokomocji i transportu w perspektywie antropologicznej, ale także zachęcą do dalszej dyskusji i pogłębionych studiów nad tym tematem.